

«Сейфуллин оқулары – 16: Жаңа формациядағы жастар ғылыми – Қазақстанның болашағы» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары = Материалы Международной научно-теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 16: Молодежная наука новой формации – будущее Казахстана». - 2020. - Т.І, Ч.3 - С.124-126

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНЫҢ КӘСПОРЫНДАРЫНДА ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУДЫ ҚОЛДАУДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ-ТАЛДАУ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУ ҮШІН ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУДЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ МЕН МОДЕЛЬДЕРІ

Мауина Г.М., Айтимова У.Ж.

Шешім қабылдау әдістерінің негізінде адамның шешім қабылдау тұжырымдамалары жатыр. Тұжырымдаманың жалпы түсінігі бір-бірімен байланысты және кейбір құбылыстарды түсіну мен түсіндірудің белгілі бір тәсілін білдіретін кейбір көзқарастар жүйесінде болыптабылады.

Шешімдер қабылдау тұжырымда масышешімдер қабылдау процесінің субъектісі (жеке адам немесе адамдар тобы) қалыптастыратын басқарушылық шешімдерге көзқарастар жиынтығына негізделеді.

Шешім қабылдау теориясында келесі негізгі тұжырымдамалар қарастырылады:

- шешім қабылдаудың барынша пайдалылығы ғылтұжырымдамасы;
- шешім қабылдаудың шектеулі ұтымдылық тұжырымдамасы.

Шешім қабылдаудың барынша пайдалылығы тұжырымдамасы оңтайлы шешімді іздеуге бағытталған. Оны анықтау үшін шешім қабылдау теориясында пайдалылық функциясын құру мен максималдандырудың арнайы әдістері әзірленген. Оларшын мәнінде проблеманың ең жақсы шешімін анықтауға көмектеседі, бірақ оларды тәжірибеде қолдану көп уақыт шығынымен байланысты және сондықтан әрқашан мүмкін емес және мақсатқа сай.

Экономика бойынша Нобель сыйлығының лауреаты Герберт Саймонның еңбектерінде ұсынылған шектеулі ұтымдылық тұжырымдамасы оңтайлы шешім қабылдау үшін қажетті ақпаратты қайта өңдеу адамның психологиялық факторлары мен мүмкіндіктер ішектеулі болуын абайланысты пайда болды. Осы Тұжырымдама шеңберінде «ұтымды» емес, қанағаттанарлық шешімдер қабылдайтын әкімшілік адам қарастырылады. Бұл шешімдер, әдетте, мақсатқа жетуге мүмкіндік береді, бірақ сапа бойынша оңтайлы шешімдерден кем болады. Мұндай шешімдерді қабылдау үшін адам факторына негізделген себептер бар. Бас шыбір неше бала манығана көреді және әрбір баламаның барлық ықтимал салдарын болжай алмайды.

Шектеулі тымдылық концепция сисипаттамалық модельдерге қатысты болса да, оның идеялары мен ережелерін көптеген эвристикалық әдістерді әзірлеу үшін экономистер мен математиктер қабылдаған болатын. Бұл әдістер, пайдалылық теориясының әдістеріне қарағанда, қатаң аксиоматикалық негіздемеге ие емес, бірақ көбінесе адамның табиғатына және оның шешім қабылдау процесінде ақпаратты өңдеу бойынша шектеулі мүмкіндіктеріне сәйкескеледі.

Шектеулі рационалдылық тұжырымдамасы адамды қарастырады, ол сирек тиімді және көптеген нақты жағдайларда орташа, қанағаттанарлық шешімдермен шектеледі.

Тұжырымдаманың негізінде ақпаратты талдау және психологиялық факторлар бойынша адамның шектеулі мүмкіндіктері жататынына қарамастан, математиктер мен экономистер адам табиғатына және оның мүмкіндіктеріне (мақсатты бағдарламалау, базалық нүкте және ұмтылу деңгейлерінің тапсырмалары және т.б.) неғұрлым жақын нормативтік әдістердің жаңа жүйесін әзірлеу үшін негіз ретінде қабылданды.

Бұл жұмыста Солтүстік Қазақстанның аграрлық секторының кәсіпорындарында шешімдер қабылдауды қолдаудың ақпараттық-талдау жүйесін құру үшін шешімдер қабылдаудың шектеулі ұтымдылық тұжырымдамасы пайдаланылады, өйткені өндірістің баламалы сценарийлері және сараптамалық ақпаратқа қолжеткізу жағдайында шешімдерді автоматты түрде іздеу болжанады.

Шешім қабылдау модельдері. Шешімдерді қалыптастырудың ерекшелігі мен ерекшеліктер ішешімдерді қабылдау модельдерінде көрсетіледі.

Ақпараттың толық болмауы, сондай-ақ баламаларды іріктеу ережелерінің болмауы жағдайында шешім қабылдаудың дескриптивті модельдерін қолданады. Дескриптивті модельдерде шешім қабылдаудың субъективті факторы бар. Бұл дегеніміз, ШҚТ олардың ұтымдылығы туралы өз түсінігіне сүйене отырып, артықшылық ережелерін анықтайды.

Шешім қабылдаудың дескриптивті модельдері эмпирикалық зерттеуге және шешімдер қабылдау процесінде жеке тұлғалар мен адамдар топтарының мінез-құлқын сипаттауға бағытталған зерттеудің бағалау-сипаттау әдісін көрсетеді. Бұл модельдер айқын түсіндірмелі емес, нұсқамалық сипатқа ие.

Шешім қабылдаудың дескриптивтік теориясы көбінесе құрылымдалмаған проблемалармен, яғни тәжірибелі талдаушылар шешім қабылдайтын тұлғамен өзара іс-қимыл жасай отырып, проблеманы сипаттайтын негізгі параметрлердің тізбесін ғана анықтай алады. Бірақ бұл параметрлер арасындағы сандық байланысты ақпараттың болмауына байланысты анықтау мүмкін емес. Сондықтан бұл жағдайда құрылым параметрлердің арасындағы байланыс жиынтығымен ұсынылуы мүмкін емес, ал проблеманы құрылымдалмаған деп атайды [1].

Осылайша, құрылымдалмаған мәселелерде айнымалылар сапалық сипатқа ие, ал айнымалылардың арасындағы қандай да бір тәуелділік белгісіз.

Адамдардың психологиялық мінез-құлқы түпкілікті шешімді іріктеуге іс жүзінде әсер етпейтін шешім қабылдау процесіне асыру модельдері шешім қабылдауды нормативтік модельдерінің атауына ие.

Шектеулі рационалдылық тұжырымдамасын іске асыратын нормативтік модельдерде субъективті фактор – адамның мінез – құлқы-тиімді шешімнің оңтайлы шешімнен ауытқу дәрежесін белгілеген кезде ғана көрінеді [1, 125 бет].

Шешім қабылдау моделін таңдау үшін субъективті фактор – адамның мінез-құлқының әсерету дәрежесін және мәнін анықтау маңызды.

Бұл жұмыста Солтүстік Қазақстанның аграрлық секторының кәсіпорындарында ИАЖ құру болжанып отырғандықтан, ол шешім қабылдау үшін адамдардың психологиялық мінез-құлқының әсерін болдырмайды, нормативтік модель артықшылық болып табылады. Бұл ретте, жоғарыда айтылғандай, бұл модель шешімдер қабылдаудың шектеулі ұтымдылық тұжырымдамасы шеңберінде пайдаланылатын болады.

Шектелген ұтымдылық тұжырымдамасын іске асыратын нормативтік модельдерде қалыптасқан түпкілікті шешім белгілі алгоритмдерді қолдану нәтижесі болып табылады және шешім қабылдаушы анықтаған оңтайлы шешімге жақындығы тұрғысынан тиімді (қолайлы) болады.

Қорыта келгенде өсімдік шаруашылығында өндірісті ұтымды ұйымдастыру мақсатындағы ақпараттық-талдау жүйесін құру үшін шешім қабылдаудың белгілі әдістерін, оның ішінде баламалардың әрқайсысы үшін анықталған критериялды бағалауды есептеу әдістерін қолдануды қамтитын нормативтік модельді қолданылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Халин В.Г. Теория принятия решений: Учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. – М.: - Юрайт, 2019. – Т.1. – с.114-128.

2. Новосадов С.А. Организация и управление предприятием: Учеб.пособие.- М.: Издательство НИЯУ МИФИ, 2017. - 290 с.

Зерттеу жұмысы №BR06349506 «Солтүстік Қазақстан облысында «Демонстрациялық шаруашылықтар (полигондар)» қағидаты бойынша өсімдік шаруашылығын өндіруде нақты фермерлік техниканы беру және бейімдеу» тақырыбындағы ғылыми-техникалық бағдарламасы аясында өткізілді.